

măine este starea de spirit privitoare la viitor. Un alt element al fenomenului consemnat este declanșarea unei acute nevoi de previziune. Trebuie să distingem previziunea proprie oricărei activități umane, care este numită previziune naturală, de cea intenționat cultivată spre a-l orienta pe agentul uman în împrejurări ce se prefac neconținut, caracteristice epocii contemporane. Controlarea proceselor de mare mobilitate ce se petrec în prezent solicită construirea de previziuni cultivate. Activitatea de cultivare a previziunii presupune, în primul rând, depășirea nivelului de raportare pur emoțională a omului la viitor și ridicarea acestuia la nivelul abordării de strictă specialitate. Obiectivul consemnat reclamă trecerea, în explorarea viitorului, de la stadiul opiniei, al cunoașterii comune și al inteligenței native la investigarea acestuia în conformitate cu exigențele cunoașterii științifice, ceea ce permite subordonarea reacțiilor afective față de viitor unor încercări de abordare teoretico-științifică a problematicii acestuia.

Referințe bibliografice:

1. MALIȚA, M. *Cronica anului 2000*. București: Editura Politică, 1975.
2. MALIȚA, M. *Zece mii de culturi și o singură civilizație*. București: Nemira, 1998.
3. LANȚOȘ, Ș. *Valoarea euristică a previziunii științifice*. Cluj-Napoca: Dacia, 1976.
4. TOFFLER, A. *Șocul viitorului*. București: Editura Z, 1995.
5. TOFFLER, A. *Puterea în mișcare*. București, 1995.
6. КУЦЕНКО, В. И. *Научное предвидение общественных процессов*. Киев: Наукова Думка, 1990.

LIBERTATEA – SCOP SAU MIJLOC?

ANTOCI ARINA
Conf. univ. UASM
SCOBIOALĂ NADEJDA
Lector superior UASM

Preceptul kantian – acela de a nu trata omul decât, simultan, drept scop și mijloc – este prea arareori respectat în universul uman (și cu deosebire în cel politic) de până acum. Și apoi se mai poate întâmpla ceva: omul, în ansamblul existenței sale, poate fi, totodată, mijloc și scop, dar unele aspecte ale schimbărilor care îl privesc sunt doar un mijloc pentru acțiuni orientate într-o perspectivă diferită. Este răsplătit, sau consolată, pentru faptul de a fi utilizat drept mijloc, prin aceea că i se conferă, sub un alt aspect calitatea de a fi un scop.

Aparent este greu să deosebești inteligența de mai puțină inteligență și totuși psihologii caută, și adesea pretind a găsi, căi ale discriminării. Inabilitatea mintală, de exemplu, se dovedește stânjenită când se vede pusă în fața nevoii de a detecta cauzele acțiunilor din jur. Mai simplu spus, omul mai slab dotat nu înțelege, când i se întâmplă ceva, de ce i se întâmplă. Poate să nu fie vorba însă de o mare nevoie de iluzie. Omul crede ceea ce simte a-i fi vital necesar să creadă. Niște popoare înjosite și reduse la sclavia cea mai abjectă, odată eliberate, doresc din toate puterile să creadă în caracterul absolut al destinului lor într-o libertate. Una din distincțiile cele mai importante pe care ființa umană trebuie să o facă, atunci când o acțiune se exercită asupra sa, atunci când ceva este modificat, din afară, în sine sau ambianța sa, este aceea dintre situațiile în care este implicat ca scop, în raport cu altele în care nu este decât mijloc sau în care se situează în ambele condiții.

Dictatura și democrația – aceasta este, desigur, marea alternativă umană: să includem în conceptul de dictatură și puterea monarhică absolută, sau măcar deosebit de apăsătoare și vom constata că atât de mult dorita democrație a fost o raritate pe pământ, chiar dacă s-ar putea spera că astăzi ea capătă o oarecare proeminență în zona organizării socio-politice statale, proeminență concretă și imediată, sau măcar un plus de autoritate pe tărâmul speranței. Civilizația a parcurs numeroase perioade în care democrația a fost universal inexistentă dar, în schimb, nu a avut parte de nici o clipă în care dictatura să fi dispărut cu totul, pe pământ, aceasta fără a socoti teritoriile primitivismului, rămânând doar în zonele în care ideea organizării statale a fost adoptată și conștientizată. Evoluția umanității nu ar fi însă evoluție - și istoria nu ar fi istorie – dacă balanța democrației și dictaturii nu ar tinde să releve de acum o clară schimbare de pondere, în favoarea democrației. Ideea că așa ceva s-a produs deja în parte și continuă să se producă este comună, mult prea comună astăzi, ceea ce trebuie să socotim a fi în mare măsură o greșală, o primejdie, o imprudență. Ceva atât de copleșitor în viața omenească, în istoria umană, pe cât a fost dictatura rămâne mereu o posibilitate deschisă - și deci o amenințare – pentru om. Această afirmație conține un adevăr banal și evident, dificultatea apare însă atunci când pui întrebarea: de ce? Motivele sunt psihologice, pragmatice și teoretice. Despre motivele psihologice s-a scris mult. Global ele se reduc la faptul că în numeroase cazuri și cu deosebire în anumite civilizații, omul nu reușește să devină suficient de matur. Imatur emoțional, el este dependent comportamental. Nevoia de echilibrare emoțională tinde să se soluționeze patologic, prin supunere, lucru care va fi mai sigur satisfăcut în condiții de dictatură. Detaliile acestui proces sunt numeroase, este necesar de spus că pentru a apărea dictatura trebuie să se producă o conjuncție a factorilor menționați psihologici, pragmatici și teoretici. În calitatea lor de elemente esențiale dictaturii și promovante pentru aceasta, toți pot să fie în mare măsură inconștienți sau chiar complet inconștienți. Aproape

orice activitate socială implică însă un element de conștiință, căci automatismul psiho-nervos izolează subiectul, în nici un caz nu conglomerază eforturile umane. În acest sens, paradoxal, factorul teoretic este cel mai important pentru constituirea totalitarismului. Evoluția acestui factor jalonează istoria dictaturilor care, mii și mii de ani, au umilit omul – mai exact i-au sustras însăși condiția sa de umanitate - și au însângerat planeta. Factorul psihologic poate fi cu totul inconștient și poate rămâne permanent ca atare. În fapt, relevarea adecvată a componentei de origine psihologică în organizarea dictaturii este de dată relativ recentă și aparține, oricum psihanalizei. Populații întregi dominate de complexe, pot trăi și munci, se pot supune sau revolta, fără să înțeleagă natura condiției lor psihice, fără să știe ce este acela un complex și de ce natură este complexul lor major. Odată relevat complexul nu înseamnă că asupra populației care îl manifestă se și poate acționa, pe seama cunoștințelor dobândite. Eficiența explicativă a socio-psihologiei și a psihologiei politice, științe relativ recent constituite și fundamentate este enormă; eficiența practică nu este însă pe măsură. Factorul pragmatic care conduce către dictatură poate fi - și cel mai adesea este – conștient, dar este astfel mai ales în calitate de condiție generală și nu ca element direct favorizant al dictaturii. Va fi vorba despre acesta puțin mai jos. Factorul teoretic este prin natura lui conștient și motivează direct dictatorul. Sădește dezolare și derută în viața celor care s-au supus ori se vor supune. Pentru considerente pragmatice, când o dictatură se instalează sau persistă, se socotește larg că ea corespunde unei necesități, fapt grav, dezastruos, reprobabil. Dar este de-a dreptul tragic să realizezi că, sub raport teoretic, atunci când o dictatură se instalează, se socotește că, de fapt, nu se produce decât consfințirea unei situații oricum existente.

Concepția practică orientând societatea către dictatură este aceea a ineficienței libertății, a dezordinii, a autodestrămării sistemelor liberale. Faptul a fost adevărat în multe condiții dar, de regulă, el conține un aspect puternic paradoxal. O societate democratică poate fi dezorganizată prin propagandă și demagogie, numai în cazul în care ordinea nu este un avantaj clar pentru om. Supunerea voluntară la o ordine socială, la o ordine productivă este dezavantajoasă în condiții de criză morală sau psihologică gravă. În aceste condiții, dictatura nu va avea cum să reprezinte o ieșire din criză, ci doar o accentuare a stării critice. Dictatura poate scădea nivelul de conștiință a populației, cu privire la criză, dar ea accentuează criza, căci dinamitează simțul de răspundere, singurul de care depinde o autentică organizare a efortului social.

Teoretic, favorizează dictatura tezele, concepțiile și doctrinele care pretind că prin instaurarea dictaturii nu se suprimă libertatea și nici o altă valoare umană, pentru că, în momentul actului de instaurare, sau în general, aceste valori nici nu existau. Distructivitatea acestor concepții se concentrează asupra libertății. Doar primejdia în care se află libertatea permitea instaurarea dictaturii. La baza

constituirii dictaturii se afla deci o anumită concepție asupra libertății, precum și constatarea unei deficiențe, de fapt, greu recuperabile sau irecuperabile, a acestei libertăți. Problema teoretică a libertății sau sclaviei este una simplă: sau omul este prin însăși condiția ontologică liber, sau el nu este liber nicicum. Dacă funciar el este liber, atunci, indiferent de ceea ce i s-ar putea impune, el va deveni mai devreme sau mai târziu administratorul propriului său destin. Dacă omul nu este funciar liber, cineva poate oricând și de fapt chiar trebuie să îi administreze ne-libertatea. Dictatură, sau, mai general, dominație există și va exista oriunde concepția omului despre om exclude ideea libertății sale inerente. În condițiile unei astfel de concepții – ori mai curând dogme generalizate – poate exista situația paradoxală a unui gen de dictatură fără dictator, o dictatură potențială, dar în nici un caz nu poate fi vorba de un regim liber și democratic. Pentru a avea libertate politică trebuie să crezi și să accepți realmente că omul poate fi liber. Nu va fi niciodată acordată omului șansa și speranța libertății dacă nu se apreciază că el are această șansă și are dreptul la această speranță prin însăși natura sa. Desigur, nu trebuie confruntat conceptul filosofic al libertății în sensul cel mai general al acestuia, cu simpla noțiune de libertate politică și nici nu trebuie să fii un adept al concepției dreptului natural, pentru a accepta un asemenea punct de vedere. Între cele două entități – libertatea în plan etic și libertatea politică – nu există suprapunere, dar nu există nici independență. Este vorba de o clară relație de la gen la specie. Dacă genul corespunde unui concept fals, sau inexistent, este aberant să mai nădăjduiești în realitatea speciei. Poate că nu totdeauna un anumit principiu filosofic, generalizat ca acceptare conștientă sau inconștientă, la scară socială este cel care determină regimul politic, dar este indubitabil că toate dictaturile și dominațiile au căutat să demonstreze și să convingă asupra non-libertății umane. Copilul are să se supună părinților. De ce? Pentru că el nu dispune de premisele necesare unor libere opțiuni de viață. El este dominat, oricum, de ceva – de instincte, de mecanismele reflexe imperfect adaptative, de principiul plăcerii. Părinții îi vor organiza și vor dirija, în favoarea sa, ne-libertatea. Omul unui regim de dominație trebuie să se supună autorității. De ce? Pentru că el este dominat oricum de ceva și nu poate lua hotărâri conștiente, favorabile sieși, societății și statutului. Conducătorul îi va organiza ne-libertatea. Aservit fiind către ceva anume, subiectul politic se va supune unui principe (fie el rege, sau secretar general) care întrupează forța aceluia ceva dominator și inexorabil.

Pentru omul imperiilor orientale politeiste ale antichității, ființa umană, făcută de zei, este posesiunea acestora. Omul nu își alege ritul, nu își alege un zeu anume, nu venerează, opțional, o divinitatea sau alta. El aparține unei structuri a divinului. Relațiile sale cu sacralitatea sunt de o absolută rigiditate. Corespunzător și necesar, toate relațiile sale cu profanul sunt tot rigide. De fapt, însă, pentru credincios, profanul nici nu există. Zeii pot favoriza sau condamna

ori persecuta omul. Destinul uman oscilează între grație și damnare. Faraonul, regele, împăratul, prin însuși faptul de a fi mai presus de ceilalți oameni dovedesc a avea parte în mare măsură de grație. Sacralitatea orientată prin absolutul ei transformă orice ierarhie în dominație și orice superioritate în autoritate.

Monoteismul face din păcat motivul central al relației om-divinitate. Monoteismul derivă din constatarea, din înțelegerea sau din revelarea faptului că Dumnezeu trebuie să fi fost modelul de om. Omul fiind fundamental unul, modelul său nu poate fi multiplu. De unde, atunci, suferința, răul, moartea aflate în chiar omul însuși? Desigur, din corupere și păcat. Păcatul este anularea libertății umane. Sacralitatea monoteistă transformă necesitatea ascultării în supunere și supunerea în robie. Drumurile omului îl îndreaptă necondiționat către moarte. Ideea democrată nu are nimic a face nici cu lumea lui Ghilgameș, nici cu aceea a Vechiului Testament și nici cu întreaga și strălucitoarea civilizație elenistică. Monoteismul însă a educat umanitatea: o singură ființă divină înseamnă nu doar că omul este unul, dar și că morala este una și logosul este unul.

Relația omului grec cu sacralitatea este suplă. Omul își alege sanctuarul. Omul este liber. Relațiile cetățeanului cu zeii sunt pur comerciale. Omul grec și latinul sunt realmente liberi. În mai multe perioade ale istoriei Greciei și Romei, libertatea politică și democrația sunt efectiv și eficient instituționalizate.

Morala creștină este o morală a libertății. Prin liberă îndreptare către Iisus scapi de dominația păcatului, poți redeveni asemenea lui Dumnezeu. Ideea păcatului revine însă curând ca o gravă condamnare adusă libertății în general, atunci când ea nu este atent stăpânită. Treptat, calea către Iisus a încetat a fi socotită o cale liberă, a sufletului și a spiritului, devenind una a limitării și determinării prin dogmă și rit. Reforma redeschide căile libertății, pe seama tezei accesului neoprit al omului, prin textele Evangheliilor, la adevărul sacru. Sub spaima, însă, a chiar eliberării democratice, atât de probabile pe seama unei asemenea schimbări de gândire, inițiatorul Reformei declarau, straniu, spiritul uman ca fiind un arbitru aservit. Luptele religioase relativizează însă conștiința europeană. Apar marile concepții ale libertății: aceea întrupată în toleranța voltariană și cea decurgând din ideea perfecțiunii originare, a lui Jean-Jacques Rousseau. Căile filosofice ale libertății se deschiseseră ireversibil. Reacții împotriva ideii de libertate au existat totuși și au fost dure încă de la început. Omul nu este liber întrucât aparține unei clase – acesta este centrul atât al gândirii iacobine, cât și al celei aristocratice. Clasa nu a părut inițial să fie însă o limitare cu suficiente asigurări pentru opresorii libertății. Două, cele mai mari reacții împotriva principiului libertății umane au fost rasismul și marxismul – omul nu este liber întrucât aparține unor anumite interrelații rasiale și respectiv, omul nu este liber întrucât este implicat în dure interacțiuni și raporturi

economice. În apărarea libertății umane, creștinismului originar pe de o parte și, iluminismului voltairean și rousseauist pe de altă parte, li se adaugă ideea existențialistă a libertății prin conștiința care modulează semnificația acțiunilor umane, idee cu vechi origini stoice. Perspectiva autenticei libertăți se mai vede întâmpinată încă și de scepticismul creștinismului oriental, care nu lasă omul să se detașeze cu prea mare simplitate și ușurință de zdrobitoarea prezență a păcatului. Sunt aici, într-o foarte schematizantă enumerare, tezele și ideile non-libertății și libertății, fără de care nu ar fi fost posibile dictaturile și respectiv, democrațiile. Orice formă a convingerii că omul este aservit, aduce dictatură, precum credința în inerența libertății omenești va face ca omul să lupte din răspuțeri pentru democrație.

Nazismul a fost, desigur, un rasism. Omul nu este liber întrucât el nu acționează în cont și nume propriu, ci drept exemplar și exponent al unei rase, al unei etnii. O națiune nu este o națiune decât în măsura în care ilustrează o rasă, oferind prototipul acesteia. Individul contează ca întrupare a idealului națiunii, care este idealul purificat al rasei. Omul nu optează, el este destinat să domine sub raport rasial sau să fie dominat, la limită desființat, sub același raport rasial. El are de îndeplinit o menire extremă, nonopțională, imuabilă. Neavând cum alege, el are de făcut un singur lucru: să atingă maximumul întru supunerea sa în fața destinului său rasial. Iată deci că a concepe omul neliber înseamnă a genera dictatură. Voința de dictatură generează teorii ale non-libertății.

Concepțiile asupra ființării umane pot aluneca însă inobservabil către întunecarea prezumtivă a perspectivelor libertății, prezumție care se poate dovedi corectă tocmai pentru că mai întâi ea este acceptată de conștiință, așa cum se întâmplă cu foarte multe procese din sfera spirituală. Orice mare obligație, atunci când este pretinsă nu în baza unei morale raționale irefutabile, nu în baza unui empirism necontroversat, ci printr-un dictat dogmatic, va conduce la o imagine a omului aservit, neliber. Libertatea sporește în prezența obligației iubirii și umanismului. Libertatea umană dispare ca perspectivă când ți se cere agresivitate în fața celor care nu îți sunt coreligionari, sau când ți se pretinde o supunere absolută în fața imperativelor statului. Pe axul obligației și non-obligației, la capătul dinspre maxima libertate se află buddhismul, creștinismul epistolelor lui Pavel și umanismul creștin modern. Ideea omniprezenței păcatului, așa cum este văzut acesta în religia est-europeană concepe omul ca supus în chip natural haosului. Europa toată a avut o patologică spaimă de haos, care a dat rezultate pozitive și negative, a pulsat în marile sisteme filosofice, în vânătoarea de vrăjitoare și de savanți, în orientarea omului european către ierarhie și muncă și în sângele vărsat de împărați și dictatori. Excesul pragmatic, excesul ideii eficienței capitaliste poate invoca - și acesta - spectrul omului supus și deci al dictaturii.

Sunt astăzi trei mari doctrine ale libertății. Este libertatea venind din egalitatea umană originală, ideea rousseuistă, care impregnează încă generoasa concepție despre libertate a lui Soren Kierkegaard și a lui Jean-Paul Sartre. Ni se mai oferă ideea libertății prin supunere în fața naturii umane, ideea care s-a născut din buddhism, dar, pe de altă parte și din activitatea politică a creatorilor democrației americane. Este, de asemenea în sfârșit, ideea libertății prin iubire, libertate a omului, întrucât acesta se poate depăși pe sine prin iubire – ideea și aceasta buddhistă, idee creștină și existențialistă în linia lui Albert Camus. Forma minimală a iubirii este toleranța voltairiană. Fiecare poate alege astăzi între una sau alta dintre aceste concepții. Egalitatea nu corespunde realității umane constatabile, natura omenească este atât de fluctuantă încât cu greu se poate construi ceva în baza ei, iar de iubire nu sunt capabili toți oamenii. Este greu de ales. Freud și continuatorii săi ne oferă ceva speranțe, pretinzând că natura umană poate fi curățată de reziduuri, că omul poate fi făcut mai apt pentru iubire. O opțiune între principiile egalității, firescului uman și iubirii – eventual adoptând o bază multiplă ca suport al libertății – trebuie totuși făcută. Cine decide altfel – decide pentru un principiu al non-libertății – nu doar că optează pentru dictatură ci simplu și clar, produce dictatură.

BIBLIOGRAFIE

- Andre Vergez & Denis Huisman. *Curs de filosofie*. București: Editura Humanitas, 1995.
- Antoci Arina. *Științe filosofice*. Curs de prelegeri. Chișinău: UASM, 2012.
- Brehier Emil. *Mari teme ale filosofiei*. București: Editura Humanitas, 1993.
- Bagdasar Nicolae. *Antologie filosofică*. București: Editura I.R.I. 1997.
- Russ Jacqueline. *Metodele în filosofie*. București: Editura Univers Enciclopedic, 1999.
- Russel Bertrand. *Problemele filosofiei*. București: Editura ALL, 1995.
- Surdu Alexandru. *Gândirea speculativă*. București: Editura Paideea, 2001.
- Suciu Alexandru. *Filosofia ca ontologie și gnoseologie*. București: Editura Paralela 45, 2001.